

Orsa Besparingsskog

Starka rötter – och ett viktigt arv

I ett långt perspektiv bakåt har Orsa varit ett utpräglat bondesamhälle. Fattigdomen var påtaglig, sämjedelningen gjorde att barnen ärvde allt mindre mark från sina föräldrar. År 1866 beräknades cirka 300 personer i Orsa vara beroende av akut fattigvård. Kommunens kassa var nästan tom, en uppgift från 1863 säger att den innehöll 2 500 kronor. Fattigdomen, i kombination med hårt arbete, var så stor vid denna tid att bönderna fick morgonvandra i flock mellan gårdarna för att resa hästarna ur sina spiltor.

De avgörande vändpunkterna kom i två steg, dels när storskiftet genomfördes 1859-1884, dels när besparingsskogen bildades. Tidpunkterna markerar en gräns mellan det gamla Orsa och det nya som så småningom växte fram.

I början av 1890-talet var 6-8 000 man och cirka 2 000 hästar i arbete under de stora dimensionsavverkningarna. Avkastningen som blev skulle i första hand täcka kostnader för att förvalta och bevaka skogen, samt för åtgärder för att säkra återväxten och förbättra skogen. Till detta kom alla de medel som styrdes till utveckling av samhället och skapandet av ett bättre liv för befolkningen. Efter århundraden av knappa resurser: Orsas jordägare kom att förfoga över den största besparingsskogen i Sverige – en tillgång som behövde vårdas och skötas med bondförnuft för att kunna resa sig ur långvarig fattigdom.

På agendan fanns ett berg av stora uppgifter att ta i. Där fanns de ”hårda frågorna”, de som rörde skogens skötsel, avverkning och så vidare. Till denna kategori sorterades väg- och brobyggen, jordbruksförbättringar, skogsdikning med mera. Parallellt fanns också frågor av mer human karaktär, som problematiken kring fattigdom, svält och låg utbildningsnivå.

Med hjälp av jordägarnas insatser byggdes fattighus som senare blev ålderdomshem. Byskolor byggdes så att barn och familjer kunde bo kvar i sin hemby och skapa en levande landsbygd. Telefonlinjer upprättades. Vattenledningar byggdes i byarna så att kvinnorna skulle slippa gå långa sträckor efter vatten. Bidrag till avloppsledningar infördes. Ett tingshus uppfördes i centrala Orsa, likaså en folkskola. Båda dessa byggnader är kända landmärken idag.

I en resehandbok utgiven 1904 av Svenska Turistföreningen står att läsa: ”Genom en förtjänstfull ordnad förvaltning av sin besparingsskog har det förr så fattiga Orsa på senare tid blivit Europas rikaste landskommun. Dess skogsmedelsfond uppgår nu till omkring tio miljoner kronor. På dennas bekostnad har präktiga skolhus uppförts i nästan varje by och goda landsvägar anlagts åt olika håll i socknen.”

Apropå infrastruktur och vägar: Utvecklingen har skett successivt. 1945 fanns totalt 15 mil väg byggd i besparingens regi, 1979 var vägnätet uppe i närmare 32 mil. Sett över åren har Orsa Besparingsskog byggt ett vägnät om cirka 90 mil, vägar där ett skötselansvar finns kvar än idag.

Förvaltaransvaret ålades ett antal starka och betrodda män i Orsa, som även hade styrande roller i kommunledningen. Längre var jordägarna och kommun sammanvävda.

Alla kommunala utgifter täcktes av räntemedel från skogsmedelsfonden, så såg verkligheten ut ända fram till 1933, en unik situation. Det var först 1934 som invånarna i Orsa ålades att betala kommunalskatt. Ur tidiga protokoll går att utläsa hur viktig skogen blivit för kommunens finanser, en motor för Orsas ekonomi. Och även om en kommunalskatt infördes så fortsatte man betala diverse fastighetsskatter, åtminstone fram till 1940-talet.

Levnadsförhållandena kunde mycket snabbt förbättras. Nu fanns möjlighet att köpa mat till sina familjer, och dessutom inhandla verktyg och hästar som i sin tur förbättrade arbetssituationen och ökade konkurrenskraften.

När industrialiseringen kom bildades en kommitté för att stimulera företagandet. Åtskilliga miljoner har sedan investerats under åren för att hjälpa olika verksamheter att komma igång och etablera sig.

Enorma investeringar

Jordägarna har varit inblandade i flera olika järnvägsprojekt genom historien. Syftet var att knyta Orsa närmare övriga Sverige och skapa bättre transportvägar och lönsamhet. Så kom också att ske, där ett flertal olika sträckningar kom att passera Orsa, av det enda skälet att jordägarna drev frågan så hårt och investerade stora pengar. Totalt investerades 2,9 miljoner i början på 1900-talet, där rallare i tusentals byggde järnväg i flera väderstreck. Alla järnvägsprojekt att realiseras, utom ett, en tvärbana in i Norge som avblåstes på grund av det politiska läget mellan Sverige och Norge i början på 1900-talet.

Få, om ens någon inlandskommun i Sverige, har varit en så stark motor i järnvägsfrågan genom historien. Slutresultatet blev att kommunen fick viktiga förgreningar i flera väderstreck, vilka öppnade upp för både gods- och persontåg till viktiga, större orter i Sverige. Givetvis satte Orsa sin egen utveckling främst, men det spillde också över på många andra orter i regionen där rälsen drogs fram. Många samhällen växte också i storlek då människor valde att bosätta sig längs järnvägen. I österled knöts Orsa ihop med Hälsingland. Exempelvis förvandlades Edsbyn – som en gång var Sveriges största by med inriktning på jord- och skogsbruk – till ett industricentrum där flera expansiva företag kunde växa fram tack vare fungerande järnvägstransporter. Flera andra industriorter uppstod också längs banan, som Runemo, Viksjöfors och Furudal.

Och även om transportbehoven ser annorlunda ut idag: investeringarna har bidragit till ökade värden på skogsprodukterna genom Orsa-Sveglinjens förverkligande. Och inte minst längs Mora-Vänernbanan har en lokal förädlingsindustri vuxit fram som varit av stor vikt för höjningen av skogens avkastningsvärde. Och så vidare.

Orsa var ända fram till 1950-talet en stor järnvägsknut. Under 1930- och 40-talen arbetade mer än 200 personer i anslutning till stationsområdet. För den som ville var det bara att hoppa på ett direkttåg till Stockholm, Östersund eller Bollnäs. I snitt varje halvtimme, dygnet runt, kom och gick det ett tåg. 48 tåg passerade om dygnet när trafiken var som livligast. SJ hade på 1950-talet 150 anställda i Orsa och var en av kommunens största arbetsgivare.

Orsa Skogsmedelsfond har också ägt obligationer i andra tågverksamheter, järnvägsaktiebolag som i huvudsak var verksamma i södra och mellersta Sverige. Bolagen var Upsala-Margretehill, Lund-Trelleborg, Mora-Vänern, Stockholm-Saltsjön, Östra Skånes, Bergslagens järnväg och Västeråsbanan.

Byggde svenska folkhemmet

I huvudsak har ekonomiska medel avsatts för att i direkt mening utveckla Orsa och dess intressen i närområdet. Så har det varit sen begynnelsen och ända fram till idag. Men Skogsmedelsfonden har även bidragit med pengar till andra kommuner, i form av amorteringslån. Omfattningen är stor. Ekonomiska medel har lånats ut till Äppelbo socken, Dala-Järna, Mora, Sollerön, Malung, Ore, Dala-Floda, Falun domsagas tingslag för bygge av tingshus, Avesta, Borlänge, Kopparbergs läns landsting, Garpenberg, Kopparberg. Senare utökades den geografiska radien ytterligare med Halmstad, Röks kommun, beläget i Ödshög, samt Åmål.

Lån tecknades även med Söderköping på 195 000 kronor, pengar som användes till ett vattenledningssystem. Även Mjölby lånade pengar, för att kunna bygga ett ålderdomshem. Medel lånades även ut till olika väghållningsdistrikt i Borlänge, Nås, Avesta, Hedemora och Gagnef, Söderbärke, Mora. Låntagarlistan utökades senare med Järna kyrkoråd, Kristine församling i Falun, Bjursås Belysningsförening, och AB Stockholms Tomträttskassa, detta för att anlägga trädgårdsstäder i Stockholms ytterområden. En stor del av vår huvudstads ytterområden bebyggdes på det här viset med en storhetstid på 1920-30-talen. För att kunna förverkliga detta lånades 100 000 kronor från Orsa och Skogsmedelsfonden.

Skogsmedelsfonden ägde även obligationer i ett stort antal svenska städer, som Stockholm, Oskarshamn, Mönsterås, Luleå, Örebro, Norrköping, Kristianstad, Karlskrona, Lysekil, Lidköping, Härnösand, Helsingborg, Halmstad, Trollhättan, Ystad, Gävle och Göteborg. De första obligationerna tecknades redan 1886 i Stockholm och Oskarshamn. Skogsmedelsfonden investerade även pengar i företag, som Uddeholms AB, tillverkare av verkstadsstål med bas i Hagfors. Ett annat exempel är Sydkraft, energibolaget som långt senare, 2005, döptes om till Eon.

Orsa Besparingskog har djupa rötter och förgreningar i samhället. Stoltheten är stor över hur människor i generationer har jobbat för bygdens bästa inom en rad centrala områden. Ovanstående är en summarisk beskrivning över det batteri av åtgärder som gjorts sedan slutet av 1800-talet och framåt. Det är detta arv vi förvaltar och lever med varje dag, in i modern tid.